

УДК 801.73:82-1:821.161.2

**НОВЕ ТЕКСТОЛОГІЧНЕ ПРОЧИТАННЯ
ПОЕЗІЙ У ПРОЗІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА**

*Єрмак В. Творча історія поезій у прозі Василя Стефаника. –
Київ: Наукова думка. – 2016. – 149 с.*

Від дня нашого знайомства з Валентиною Єрмак (у дівочтві Варчук), молодою талановитою дослідницею, минуло більше трьох років: у грудні 2013 року мав честь опонувати її кандидатську дисертацію «Творча історія поезій у прозі Василя Стефаника» зі спеціальності 10.01.09 «Літературне джерелознавство і текстологія». Такі праці в контексті наукового сьогодення з'являються, на жаль, дуже рідко, адже текстологію й літературне джерелознавство, як важливі складові гуманітарної науки, історики й теоретики літератури довгий час сприймали як другорядні, не вивчалися вони як навчальні дисципліни у вишах, а тому й не принадували молодих учених. Підготовка такого роду дисертацій, як відомо, потребує значних пошуків і скрупульозної роботи із першоджерелами, архівами, а також ґрунтовної філологічної освіти в широкому розумінні цього слова.

Минуло... Лексичне значення згаданого дієслова фіксує, на жаль, необернений процес, а тому й не вписується в мою свідомість і досі, коли згадую цю надзвичайно чесну, світлу душею й винятково працюовиту вродливу жінку. Взнявши до рук видану наприкінці минулого року рецензовану монографію, пригадав, як її авторка надмірно хвилювалася під час захисту кандидатської дисертації про творчість В. Стефаника на вченій раді Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Невдовзі, 21 листопада 2013 року, надіслав їй електронного листа (на щастя, листування збереглося), у якому йшлося про цю подію. Наведу уривок, який, на мою думку, видається актуальним у контексті сказаного: *«Валю, вітаю Вас! Сподіваюсь, що вже «відійшли» від захисту, від того безтактного жарту Мовчан Раїси.<...> Ви захищалися блискуче!!!! А тепер я хочу Вас щось попрохати: дайте мені слово, що буде те до життя ставитись легше! Бо інакше дочасно згорите!!!! Так не можна, я то вже знаю із власного досвіду, бо через це так рано й посівів! І ще: послухайте свого мудрого чоловіка, який уже хоче няньчити малюків, обов'язково двох, бо ж Ви – інтелектуальний фонд нації нашої! <...> Буду страшенно радий, якщо невдовзі зателефонуєте або пришлете есемеску, що Ви стали мамою одразу двійнят! Дякую Бурлаці за знайомство з Вами! Ви дуже гарна і світла людина, а тому саме Ви могли так потрактувати Стефаника! Я Вам бажаю всього найкращого! Ще раз дякую за все! З глибокою повагою до Вас, Ваш «йопонент» (так жартував проф. І. Денисюк) Сидір Кіраль!»*.

Звістка про таку несправедливо ранню смерть Валентини Єрмак на тридцятomu році життя приголомшила усіх, хто її знав, адже вона виношувала під своїм серцем давно очікуваного первістка: дівчинку-янгелятко таки вдалося вирвати із лабет смерті. Десь за півроку до цієї страшної трагедії, сповненої справді Стефаниківського болю й страждання, ми випадково зустрілися з Валентиною в одній зі студій українського радіо: журналіст Василь Шандро запросив її на канал «Культура» як авторитетного стефаникознавця для участі в прямому ефірі з нагоди дня народження письменника. Пригадую, як по-батьківськи обійняв Валентину, а вона неголосно промовила: «Сидоре Степановичу, я дуже хвилююся, адже вперше виходжу в прямий ефір». На що я ствердно відповів: «Валю, Ви ж так докладно знаєте творчість Стефаника, що розбуди Вас опівночі, то про все розкажете якнайкраще». Вона радісно і вдячно усміхнулася... Саме такою радісною, щасливою, одухотвореною любов'ю до науки та життя й запам'яється мені Валентина: про цю неповторну випадкову зустріч нагадує тепер лишень світлина. Цю подію зафіксувала присутня в студії Леся Воронина, з якою зустрічався з приводу свого виступу про її творчість як дитячої письменниці на міжнародній конференції в Польщі.

Невдовзі, 10 червня 2015 р., переслав цю світлину Валентині: 11 червня вона відповіла мені неймовірно світлим і теплим електронним листом: *«Здрастуйте, дорогий Сидоре Степановичу!!! Щиро дякую за світлину!!! Безмежне спасибі за психологічну підтримку!!! А ще – велике дякую за відредагований текст дисертації. Взяла до уваги майже всі Ваші зауваження і поради, і дуже втішена результатом!!! Міцного Вам здоров'я і натхнення!!! Рясних Божих благословінь!!! Не губіть у щоденній метушні – спілкуймося. Життя таке коротке!!! Завжди буду рада Вам допомогти!!! 11 червня 2015, 07:56»*. Цей невеличкий за обсягом, але такий щедрий і рідкісний на людську вдячність у нашій «щоденній метушні» лист зворушив мене до глибини душі, на що я коротко відповів: *«Дорога моя дитино! Дякую за такі гарні слова! Нехай Господь завжди буде з Тобою і в твоєму серці! Щиро СС. 11 червня 2015, 10:23»*. Чи міг я тоді подумати, що цей діалог так несподівано обірветься. Перечитуючи тепер оті рядки листа, коли вже сталася непоправна трагедія, найбільше вражає фраза, пророче мовлена Валентиною: *«Життя таке коротке!!!»*. І не вір після того, що слово нематеріальне, що породжена людиною у певну мить думка або твердження стають згодом реальним фактом її буття... Цього ж 2015 року, на жаль, передчасно відійшов у засвіти її старший колега з Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, видатний український текстолог, людина енциклопедичних знань на ниві літературного джерелознавства Віктор Дудко. І знову надовго осиротіла академічна українська текстологія...

Упорядковуючи архів українського літературознавця О. Ставицького, натрапив на листа від 27 лютого 1977 р., адресованого співробіт-

ниці Інституту літератури імені Т. Шевченка Надії Вишневській із далекого сибірського міста Комсомольська-на-Амурі, у якому адресат, колишній ст. наук. співробітник цього ж Інституту, працював на посаді доцента місцевого педінституту після незаконного звільнення з роботи у «чорному» для української інтелігенції 1972 році. У цьому листі, своєрідній міні-рецензії на монографію Н. Вишневської «Лірика Лесі Українки: Текстологічне дослідження» (К., 1978) надibuємо на цікаві міркування про значення текстологічних досліджень для філологічної науки загалом. Отож, процитую уривок із листа, який став для мене визначальним орієнтиром для оцінки дисертації В. Єрмак, а тепер і монографії з означеної вище спеціальності: *«Спасибі за прислану книгу, за хорошиий товариський лист. У моєму житті тут, на краю карти, це – значна подія. Мабуть, ще не було у твоєї книги такого пильного і вдячного читача, ніж я. Читав я її довгими вечорами, не поспішаючи, порціями, розтягуючи задоволення. Цінність своєї роботи знаєш без мене. Відійдуть і безнадійно постаріють книжки такого типу, як моя (їдеться про монографію про драматургію Лесі Українки. – С.К.), а твоя житиме довго-довго. Як, приміром, текстологічна робота Доманицького над «Кобзарем». Хто зараз буде ритися в горах вульгарно-соціологічного мотлоху, хто буде підіймати рядові, прохідні роботи порівняльно-культурно-історичних і ін. шкіль? А текстологічні досліді Возняка 20–30-х років немов написані сьогодні, без звернення до них немислиме наукове видання, серйозна наукова праця над Франком, Лесею, тим же таки Мовою і цілим рядом інших, відомих тобі авторів.[...]»*

Буквально проковтнув я книгу із задоволенням не тому, що текстологічні дослідження такий уже захоплюючий жанр. Причини тут суб'єктивного чи що характеру. Уявляю, скільки понадобилось терпіння, як приїлася тобі ця робота і з яким полегшенням відклала ти її, готову, набік.

*Посилання на сучасні вимоги текстологічної науки, що, мовляв, доцільний саме такий, а не інший вибір канонічного тексту, саме такий, а не інший принцип розташування матеріалу у виданні, взагалі то можна зрозуміти. Оборона з флангів. Або, скажімо, завершуюче посилання на Лихачова, який відкрив Америку, проголосивши, що без вузьких текстологічних досліджень нам не обійтись. **Текстологія те саме, що воєнна наука. У потрібний момент всі теорії закинь подалі, виходь із конкретної ситуації, з конкретного матеріалу, керуйся здоровим глуздом, естетичним чуттям. Текстологові талант теж потрібний** (вид. наше. – С. К.)».*

Отож, взявши на озброєння мудрі поради авторитетного вченого, спробуємо розкрити секрети «текстологічного таланту» св. пам'яті дослідниці Валентини Василівни Єрмак. Першим, але далеко не останнім аргументом про ваговитий внесок авторки монографії у стефанікознавство є те, що вона свідомо обрала постать письменника, критична ре-

цепція творчості якого має понадстолітню історію. Це спричинено не лише тим, що за останні десятиліття з'явилися нові підходи, концепції, нова методологія щодо прочитання класичної спадщини. Молоде покоління дослідників, опираючись на досвід своїх попередників, активно й упевнено формує власну парадигму сприйняття ключових постатей національної літератури, інколи аж занадто «оригінально». У рецензованій монографії це продемонстровано толерантно й на високому рівні наукової етики – і це наступний, але дуже важливий аргумент на користь не лише «текстологічного», а й загалом дослідницького таланту В. Єрмак. Зрештою, наукова значимість цієї розвідки визначається ще й тим, що рання творчість В. Стефаніка, попри спорадичні спроби, ґрунтовно не вивчалася і, зрозуміло, не була належним чином підготовлена до наукового видання. Отож, проблеми текстологічного аналізу поезій у прозі В. Стефаніка мають надзвичайно важливе значення не лише в аспекті едиційної практики, але й у контексті нового прочитання й переосмислення української літератури попередніх століть та залучення в науковий обіг невідомих або маловивчених історико-літературних фактів і документів. Зазначимо, що монографія В. Єрмак якраз і вирізняється своєю «першоджерельністю», чим і збагачує українську науку загалом.

Так, наприклад, у розділі про історію видань поезій у прозі В. Стефаніка, В. Єрмак справедливо зауважує, що у так званій «дорадянській» критиці не було студій про ранню творчість В. Стефаніка через відсутність опублікованих поезій у прозі, які запровадив до наукового обігу С. Крижанівський лише 1941 року, умістивши їх на сторінках журналу «Радянська Україна». Авторка слушно твердить, що після цього ранні твори В. Стефаніка не раз зацікавлювали українських літературознавців, однак, трактувалися вони здебільшого однобічно. По-новому щодо осмислення ранньої творчості В. Стефаніка підійшла відома дослідниця Олена Гнідан у книжці «Василь Стефанік: Життя і творчість», що побачила світ як посібник для вчителів-філологів у видавництві «Радянська школа» 1991 року. Невдовзі, у 1992 році ця ж авторка успішно захистила докторську дисертацію «Покутська трійця»: проблеми індивідуального стилю як художнього вияву духовної атмосфери часу» в Київському університеті ім. Т. Шевченка. Як очевидець цієї події, хочу зазначити, що тоді розгорілася цікава й жвава дискусія навколо проблеми рецепції українськими ученими ранньої творчості В. Стефаніка. Взявши на озброєння мудрі настанови проф. О. Гнідан щодо комплексного підходу у вивченні поезій у прозі В. Стефаніка за всіма ознаками жанру, а не з позицій «учнівства», «наслідування чужих зразків», «модерністичних впливів», В. Єрмак насправді обрала оригінальний аспект наукової розвідки – текстологічний. Вона вперше залучила до наукових студій комплекс рукописних джерел ранніх поезій у прозі В. Стефаніка (автографи, епістолярій), у яких найповніше відбито творчу індивідуальність письменника краківського періоду, його складні шляхи художньо-есте-

тичних шукань, позначені жанрово-стильовими трансформаціями доби і психологічними особливостями митця.

Загалом, В. Єрмак аргументовано й переконливо доводить, що звернення В. Стефаніка до жанру ліричних мініатюр відбувалося в рамках поступового вироблення ним власної концепції творчості, вона остаточно спростовує, що ніякого «учнівства» та «запозичень» і «впливів» у В. Стефаніка не було, на що вперше звернула увагу О. Гнідан, заслуги якої молода дослідниця належно оцінює.

До цього часу залишалося чимало нез'ясованих моментів щодо авторських спроб видання ранніх образків В. Стефаніка. В. Єрмак, докладно простудіювавши наявні гіпотези своїх попередників та на підставі широкого залучення архівних матеріалів, всебічно висвітлює історію трьох авторських спроб видання ранніх образків, показує можливі причини, через які твори не вдалося опублікувати – це й брак коштів, погіршення стану здоров'я письменника, незацікавленість видавців. Для підтвердження своїх міркувань та висновків дослідниця вдало залучає епістолярну спадщину (опубліковану та архівну), яка в контексті текстологічних досліджень має особливу цінність. Тим більше, що Стефанікові рефлексії з приводу своїх невиданих текстів густо зафіксовані саме в листах, що дає підстави твердити про їхню надзвичайну естетичну значущість у його подальшому літературному досвіді, адже тут зафіксовано внутрішні моменти Стефанікової психотворчості. Авторка справедливо наголошує на тому, що ведиційній історії ранніх творів Стефаніка відбито не лише непрості колізії літературного процесу, а й письменницьку індивідуальність, оскільки аналізовані твори письменника – це не лише історико-літературний артефакт, а водночас художній феномен.

Розділ «Історія текстів поезій у прозі В. Стефаніка» фактично є осердям монографії, оскільки висвітлює творчу історію поезій у прозі В. Стефаніка – від виникнення задуму до остаточного втілення, зокрема таких творів: «Амбіції», «Чарівник», «Ользі присвячую», «У воздухах плавають ліси...», «Городчик до бога радив...», «В ночі», «Раненько чесала волосся...», «Вітер гне всі дерева...», «Вечір. Ми йдемо...», «Старий Ч-ій...», «Старий жебрак стоїть...». Цей розділ, на моє глибоке переконання, заведе читача в добровільний «науковий полон» (О. Ставицький). Глибоке знання фактичного матеріалу, пов'язаного з життям і творчістю В. Стефаніка, скрупульозний графологічний аналіз рукописних джерел ранніх творів письменника із фаховим застосуванням відповідного текстологічного інструментарію дали підстави В. Єрмак реконструювати історію написання текстів, простежити особливості роботи письменника на кожному з етапів їх становлення, розмістити автографи в хронологічному порядку та встановити основний текст кожної поезії у прозі В. Стефаніка. Дослідниця запропонувала цікаві та обґрунтовані результати щодо розв'язання текстологічних проблем творів

цього жанру (датування, вибору основного тексту, композиції у наступних виданнях творів В. Стефаніка), що є надважливим як для едиційної практики, так і для подальших синтетичних досліджень творчості письменника.

У цьому розділі Валентина Єрмак демонструє бездоганне володіння евристичним методом, який у поєднанні зі скрупульозними текстологічними пошуками, уважно проведеними графологічними експертизами дав несподівані результати: дослідниця вперше виявила факт паралельного існування автографів «Самому собі» та «Амбіції», а також «Вночи» та «У місячнім світлі» й спростувала усталену думку про те, що це одні і ті ж твори. Насправді вона ідентифікує їх як різні явища. Такий підхід до автографів, особливо зіставлення різних текстів одного й того ж твору, розкриває таємниці творчої роботи В. Стефаніка, який, як відомо, і про що свідчить текст монографії, особливо ретельно працював над словом, прискіпливо шліфував свої твори, постійно перебував у пошуках їхньої художньої довершеності, прагнув виразити сповна свій ідейний задум.

Монографію завершують «Висновки», де у сконденсованій формі відбито провідні ідеї цієї новаторської праці, головна із яких полягає в тому, що «дослідження творчої історії ранніх поезій у прозі дають підстави стверджувати, що твори цього жанру були для нього [В. Стефаніка. – С.К.] не менш значущими» (с. 131), аніж його новели, а тому повноцінне науково-критичне осмислення літературної спадщини письменника неможливе без вивчення його перших ліричних мініатюр, а значить, і без найретельнішого представлення та коментування їхніх текстів у наступних наукових виданнях.

Без сумніву, монографія Валентини Єрмак є серйозним поступом у текстологічному стефанікознавстві, а також суттєвим доповненням для створення повноцінної наукової біографії письменника та нового повного видання його текстів із урахуванням їхньої видавничої історії. Попри те, що монографія В. Єрмак побачила світ у серії «Молоді вчені», започаткованої видавництвом «Наукова думка», вона посяде своє гідне місце в «дорослій» історії української філологічної науки, зокрема текстології. Зрештою, це видання залишиться для її донечки найкращою пам'яттю про маму, з якою, на жаль, вона так рано розминулася в земному житті.

С. Кіраль, м. Київ

*Стаття надійшла до редакційної колегії 09.05.2017 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Піхманцем Р. В.*